

Ontvankelijk, kwetsbaar en toegewijd

Literatuuroverzicht kerkopbouw 2020-2024

De doorgaande krimp van de kerken vertaalt zich bepaald niet in een afname van het aantal publicaties over de kerk. Met grote regelmaat verschijnen er boeken op het terrein van kerkopbouw of op aanpalende terreinen. In het laatste nummer van *Handelingen* van 2023 besprak ik publicaties rond missionair kerk-zijn die verschenen in de jaren 2020-2023. In deze nieuwe aflevering van het literatuuroverzicht kerkopbouw bespreek ik primair studies die niet een specifiek missionaire insteek hebben.

Ik onderscheid in dit overzicht een aantal velden. Allereerst geef ik een overzicht van boeken die gericht zijn op de opbouw en (re)vitalisering van gemeenten en parochies. Vervolgens passeren boeken rond 'discipelschap' de revue. Hoe kunnen gemeentelieden en parochianen geholpen worden op hun weg van navolging? Kort is er daarna toch aandacht voor enkele missionaire publicaties, want de stroom is bepaald niet opgehouden. Ik eindig met de vermelding van enkele projecten rond kerkvernieuwing en het einde van het Werkverband Kerkelijk Opbouwwerk (WKO).

Het aantal publicaties in dit korte overzicht is heel beperkt. In de langere versie van dit overzicht op de [site van Handelingen](#) worden onderstaande boeken vaak uitvoeriger besproken, maar daarnaast bespreek ik nog bijna 30 andere boeken, onder meer over kerkelijk leiderschap en de plek van het kerkgebouw.

Kort nog iets over de drie trefwoorden in de titel. Misschien meer dan ooit tevoren wordt de noodzaak van receptiviteit naar voren gebracht. De gemeente en de parochie zullen een ontvankelijke gemeenschap moeten zijn of zij zullen niet meer zijn. Kwetsbaarheid is een tweede trefwoord. Dat woord behoeft geen toelichting voor een ieder die de kaart van kerkelijk Nederland kent. Het derde woord is toewijding. Met name in de groeiende aandacht voor discipelschap komt het verlangen daarnaar naar voren.

Werken aan (re)vitalisering

Bert Bakker, gemeenteopbouw-adviseur, schreef het boek *Samenspel*. Het handelt over werken aan verandering in de kerk. Hij doet dat niet door allerlei abstracte inzichten door te geven, maar door zich te concentreren op een concrete casus. Het betreft het komen tot

bezuinigingen en nieuw beleid in een kerk waar de tering naar de nering moet worden gezet. De lezer volgt op de voet een groepje mensen dat Bakker inhuurt om een goed spoor te vinden voor de complexe en gevoelige uitdagingen die ze voor zich zien. Heel organisch brengt hij tijdens de gesprekken inzichten in uit de wereld van organisatieontwikkeling en veranderekunde.

Het boek *Samen Jong* – een bewerking van het Amerikaanse boek *Growing Young* (Kara Powell e.a.) – onderscheidt zes kernwaarden voor een vitale kerk waarin ook de jongere generaties meedoen: prioriteit geven aan jonge generaties, Jezus' boodschap serieus nemen, hart voor jongeren hebben, verantwoordelijkheid geven, een warme gemeenschap vormen en beste burens zijn. Het boek is inmiddels herhaaldelijk herdrukt en dat laat zien dat hier aanzetten liggen die herkenbaar en concreet genoeg zijn.

Predikant Aarnoud van der Deijl trok de nodige aandacht met zijn boek *De toekomst van de kerk*. In het eerste deel schets hij zeven wegen waarlangs vernieuwing en vitaliteit is gezocht binnen kerken. Geen daarvan heeft echter de krimp kunnen tegenhouden. In het tweede deel legt hij zijn oor te luister bij 'kritische vrienden' die deels buiten en deels (weer) binnen de kerk staan. Ook zij helpen Van der Deijl niet aan een panacee, maar hun reflecties leveren hem wel winst op. Hij werkt in het boek met Ninian Smarts zeven domeinen van religie: ervaringen, verhalen, rituelen, gemeenschappen, normen en waarden, beelden en opvattingen. Over de teloorgang van overtuigingen in de zin van te starre dogma's kan hij niet treuren, maar bij het verdwijnen van de overige zes domeinen verliezen we als samenleving echt

iets. Zijn gesprekspartners geven hem adviezen mee en troosten hem ook. 'Gewoon maar doorgaan', is een van de troostende adviezen. Dit doorgaan kan volgens van der Deijl misschien wel het beste in de vorm van kloosterachtige centra met veel ruimte voor verschillende graden en vormen van verbondenheid

De naam van Andrew Root kan in dit overzicht niet ontbreken. Rond vitalisering van gemeenten en parochies laat deze hoogleraar aan het Luther Seminary in St. Paul, Minnesota (VS), een heel eigen geluid horen. Zijn schrijftempo is adembenemend. In 2017 start hij met het eerste deel van een trilogie rond gelovigen en kerk zijn in een seculiere tijd: *Faith Formation in a Secular Age*. Vervolgens verschijnen *The Pastor in a Secular Age* (2019) en *The Congregation in a Secular Age* (2021). In de titel wordt al duidelijk dat hij zich verbonden weet met Charles Taylors denken over onze seculiere tijd. Zijn boek *Churches and the Crisis of Decline* verschijnt in 2022, net als *The Church After Innovation*. In 2023 zien opnieuw twee boeken het daglicht: *Church in an Age of Secular Mysticism* en *When the Church Stops working*. Dit laatste boek, dat hij samen met Blair Bertrand schreef, is een populariserende samenvatting van zijn denken. Onder de titel *Wachten op God* verscheen het in 2024 ook in het Nederlands. Ik verwijs voor een nadere kennismaking met Andrew Root en zijn publicaties naar een artikel van mijn hand in [Kontekstueel](#). Root heeft weinig vertrouwen in de overname van seculiere inzichten en strategieën binnen de kerk. In mission statements, beleidsplannen, het zoeken naar innovatie en uniciteit (exclusieve verkoopargumenten!) en andere managementachtige benaderingen ziet hij geen heil. Root ziet de kerk niet ontstaan in Handelingen 2 (de

uitstorting van de Geest), maar in het wachten waartoe Jezus zijn leerlingen oproept in Handelingen 1. Dit wachten is hoogstnoodzakelijk als tegengif tegen de versnelling waar onze samenleving aan lijdt (Hartmut Rosa) en waar aan ook kerken en individuen vaak nauwelijks kunnen ontsnappen. Root is hier scherp: 'Alleen door te sterven kunnen we de versnelling stoppen. Een andere manier is er niet. Alleen door te sterven kan de kerk voorbij de crisis van krimp komen (wat geen echte crisis is), en de crisis van Gods handelen in de wereld binnengaan' (54). Door te spreken over 'de crisis van Gods handelen' voorkomt Root dat dit wachten een nieuwe opbouwstrategie wordt. Hier komt Karl Barth om de hoek kijken. We kunnen alleen maar een God leren kennen die onkenbaar is. God is God, wij zijn mens en niet God. Over Hem kunnen we niet beschikken.

Discipelschap

De term 'discipelschap' doet het niet bij iedereen even goed, want er hangt een evangelicale geur omheen. Maar tegelijk dekt het wel de lading van het zoeken van veel kerken naar transformatie en vernieuwing van mensens-levens en van de samenleving. Veelzeggend in dit verband is het opschrift van de slotverklaring van de zendingsbijeenkomst van de Wereldraad van Kerken in Arusha (2018): '**Een oproep tot discipelschap**'.

Als eerste publicatie noem ik het boek *De weg volgen* van de Amerikaanse theoloog John Mark Comer. De boodschap van het boek is in zijn kern eenvoudig: als christen moet je een leerling van Jezus willen zijn. Dat lijkt een open deur, maar Comer signaleert dat waarachtig discipelschap helemaal niet zo vanzelfsprekend is binnen de kerken. Voor Comer raken

we daarmee aan een belangrijk probleem. Hij keert zich – om het met Bonhoeffer te zeggen – tegen 'goedkope genade'. Met de filosoof James K. Smith benadrukt hij de spirituele kracht van gewoontevorming. Discipelschap veronderstelt discipline en oefening. We zullen moeten oefenen en ons daarbij laten bijstaan door goede leefregels. Hij komt tot negen gebieden waar je met behulp van leefregels kunt oefenen: sabbat, afzondering, gebed, vasten, Bijbellezen, gemeenschap, vrijgevigheid, getuigen en dienen.

De auteurs van het boek *Spiritual Formation in Local Faith Communities* (Pembroke e.a.) constateren dat pastoraat in de kerk heel gemakkelijk versmald kan raken tot crisispastoraat. De pastor komt dan pas in beeld op scharniermomenten in het leven en vaak is zijn of haar functie dan vooral een troostende of bevestigende. De auteurs – onder wie Theo Pleizier (PTHU) – leggen zich daar niet bij neer. De kerk mag ook mensen uitdagen, ze vanuit het Evangelie uit hun comfortzone halen. Ze realiseren zich daarbij dat de prediking de kar van spirituele groei en omkeer in z'n eentje niet kan trekken. Maar hoe kan het dan wel? Ze hebben met behulp van gesprekskaarten een methode ontwikkeld die pastores kan helpen om met gemeenteleden een weg te gaan die moet helpen om te groeien in de navolging van Christus. Ik vraag mede aandacht voor dit boek omdat er gewerkt is aan een Nederlandse vertaling van de methode. Er is inmiddels **een set kaarten** beschikbaar, inclusief een toelichting en een handleiding.

Missionair kerk-zijn

Zoals in de inleiding al werd gezegd, is deze paragraaf beperkt omdat in een vorig litera-

tuuroverzicht in Handelingen tal van missionaire boeken al zijn besproken. Hier volsta ik met het noemen van drie publicaties. Jack Barentsen, hoogleraar praktische theologie aan de ETF in Leuven, en Oeds Blok, externe docent aan dezelfde instelling, schreven samen *Wakker in Gods wereld*. Het boek kent drie hoofddelen: houding, bronnen en praktijken. Elk hoofdstuk eindigt met voorzetten voor reflectie en gesprek. De grondtoon van het boek is die van de *missio Dei*. God is werkzaam aanwezig in deze wereld en het is zaak dat de kerk wakker genoeg is om die werkzaamheid op te merken en zich er door te laten bepalen. *Kerk-zijn in de 21^e eeuw* – de ondertitel – is voor de auteur hoe dan ook missionair kerk-zijn. Barentsen en Blok willen nadrukkelijk 'van onderop' theologiseren. De ruime plek voor interviews met voorgangers, pioniers en anderen loopt weg uit deze keuze.

Dick Wolters, pionier-predikant in Amsterdam, promoveerde eind 2024 aan de PThU op een dissertatie, getiteld *De kerk als contrastgemeenschap*. Zijn centrale onderzoeksvraag luidt als volgt: 'op welke manier kan het begrip contrastgemeenschap vruchtbaar zijn voor het nadenken over het eigene van de kerk en over de roeping en relevantie van de Nederlandse kerk in een seculiere tijd?' (23). Hij neemt het denken van Stanley Hauerwas als uitgangspunt. In onze *post-truth* tijd zoekt hij het dialogische gesprek met seculiere denkers, in het bijzonder met Hans Boutellier, Bas Heijne en Ad Verbrugge. Een dergelijke openheid voor seculiere denkers blokkeert gevoelens van kerkelijke superioriteit en kleurt ook de invulling van de kerk als contrastgemeenschap. Het contrast met de samenleving is niet het gevolg van (de kwaliteit van) het handelen van

de kerk, maar is kern van de zaak. Dat maakt de kerk bescheiden, want die kern ligt buiten haar zelf. Haar waarheid is niet haar bezit. 'Daarmee kent de contrastgemeenschap een principiële openheid voor de wereld. Het gesprek met de ander is niet alleen mogelijk, het is ook noodzakelijk' (295).

Miranda Klaver, VU-hoogleraar antropologie van religie, schreef een etnografische studie over Hillsong, met name over de gemeenten in **Amsterdam** en New York. Strikt genomen is dit geen missiologische studie, maar ik bespreek het boek toch hier omdat de Hillsong formule sterk missionair is. Het gaat Klaver in haar boek *Hillsong Church om lived religion*. Deze kerk – ooit ontstaan in Australië, maar inmiddels een wereldmerk, zeker ook door de muziek die ze produceert – is in haar ogen interessant omdat ze laat zien hoe in urbane, sterk dynamische omgevingen, kerken internationaal kunnen opereren. 'Hillsong Church is one of the influential expressions of Pentecostal Charismatic Christianity today and presents a bird's eye view of how Christianity is changing in our contemporary world' (21).

Tot slot

Opbouw en vernieuwing van kerken moeten het uiteindelijk uiteraard niet van papier hebben. Daarom meld ik aan het einde van dit overzicht een paar praktijken. Zo is er recent een breed samenwerkingsverband ontstaan tussen de PThU en de PKN rond het onderzoeksproject '**Toekomstgericht Kerk-zijn**'. De al langer bestaande opbouwmethode **Nieuw Kerkelijk Peil** is hierin opgenomen. Deze uit Australië overgenomen methode heeft als vertrekpunt een enquête onder zoveel mogelijk leden van de gemeente. In de loop der jaren jaar is

deze enquête uitgegroeid tot een wetenschappelijk onderbouwde manier om het eigen kerkelijk leven te peilen. De nieuwe fusiekerk Nederlandse Gereformeerde Kerken (NGK) heeft een eigen vernieuwingsproject: Kerk 2030. Meerdere lokale gemeenten worden bij elkaar gebracht om samen gericht en systematisch te zoeken naar toekomst. De methode is ontwikkeld aan de met de NGK verbonden Theologische Universiteit Utrecht. Ik meld hier tenslotte ook het einde van het Werkverband Kerkelijk Opbouwwerk (WKO) in 2024. Dit interkerkelijke werkverband van professionals op het gebied van kerkontwikkeling en kerkopbouw werd opgericht in 1984. Aan de wieg stonden Jan Hendriks, Piet van Hooijdonk en Roger Weverbergh, alle drie pioniers in de wereld van de kerkopbouw. Het WKO bleef bescheiden qua ledenaantal, maar werd een belangrijk ontmoetingsplatform voor opbouwwerkers en -denkers en heeft zo een belangrijke bijdrage geleverd aan de wereld van gemeenteopbouw. Daarbij speelde haar Nieuwsbrief een verbindende rol. De teloorgang van het WKO is een expressie van kerkelijke krimp en het aangetaste geloof in de systematiek van gemeenteopbouw, maar het is gelukkig niet het hele verhaal. Vanuit ontvankelijkheid blijven kwetsbare kerken zoeken naar nieuwe toewijding.

Besproken publicaties

- Bakker, Bert (2021) *Samenspel. Kansrijk veranderen in de kerk*, Houten: Ekklesia
- Barentsen, Jack en Oeds Blok (2024), *Wakker in Gods wereld. Kerk-zijn in de 21e eeuw*, Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief
- Comer, John Mark (2024), *De weg volgen. Bij Jezus zijn. Op Jezus lijken. Als Jezus leven*, Leeuwarden: Ark Media
- Deijl, Aarnoud van der (2023), *De toekomst van de kerk. Essay vol rouw en hoop*, Middelburg: Skandalon
- Heijden, Sabine van der e.a. (2022), *Samen jong. Kernwaarden van een kerk met alle generaties*, Utrecht: Kokboekencentrum
- Klaver, Miranda (2021), *Hillsong Church. Expansive Pentecostal-*

ism, Media and the Global City, Cham: Palgrave Macmillan

- Pembroke, Neil et al. (2022), *Spiritual Formation in Local Faith communities. A Whole-Person, Prompt-Card Approach*, Eugene: Resource Publications
- Root, Andrew, Blair Bertrand (2024), *Wachten op God. Vanuit geloof en geduld bouwen aan je gemeente*, Utrecht: KokBoeken-centrum
- Wolters, Dick (2024), *De kerk als contrastgemeenschap. Kerk-zijn in een seculiere tijd*, Middelburg: Skandalon

